

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

Summary :

Η παρουσία στη Μικρά Ασία των βουλευτηρίων, σημαντικών οικοδομημάτων της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής, εξετάζεται συνοπτικά δίνοντας έμφαση στη μορφή και στο λειτουργικό τους ρόλο. Τα βουλευτήρια αποτελούσαν τον τόπο συνάθροισης των συλλογικών πολιτικών οργάνων και η αρχιτεκτονική τους αναπτύσσεται και αποκτά μνημειακό χαρακτήρα κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους στη Μικρά Ασία, όπου συναντάμε τα λαμπρότερα παραδείγματα.

Date

Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή

Geographical Location

Μικρά Ασία

1. Τα αρχαία ελληνικά βουλευτήρια

Τα βουλευτήρια αποτελούσαν το χώρο συνάθροισης των συλλογικών πολιτικών οργάνων και κατείχαν σημαντική θέση στο δημόσιο βίο της αρχαίας ελληνικής πόλης.¹ Αρχικά οι λατρευτικές και πολιτικές συγκεντρώσεις φιλοξενούνταν στους ίδιους χώρους. Όμως κατά τους Ύστερους Αρχαϊκούς χρόνους εμφανίζονται τα πρώτα στοιχεία διαχωρισμού των επιμέρους λειτουργιών και η αρχιτεκτονική διαφοροποίηση των εγκαταστάσεων.² Συνεπώς, από τα τέλη του βου αι. π.Χ. και εν συνεχεία κατά τους Κλασικούς χρόνους, η αρχιτεκτονική των θεάτρων ακολουθεί τη δική της εξελικτική πορεία, ενώ στο πλαίσιο της εξέλιξης της πολιτειακής οργάνωσης και διοικητικής συγκρότησης των ελληνικών πόλεων διαμορφώνονται συγκεκριμένοι αρχιτεκτονικοί τύποι δημόσιων οικοδομημάτων συνάθροισης, που αναπτύσσονταν εντός της αγοράς ή σε άμεση γειτνίαση με αυτή. Οι συγκεντρώσεις της εκκλησίας του δήμου λαμβάνουν χώρα συνήθως σε «υπαίθριες» εγκαταστάσεις, τα **εκκλησιαστήρια**,³ ενώ κλειστά οικοδομήματα, τα **βουλευτήρια**, στεγάζουν τις συνελεύσεις της βουλής, του αντιπροσωπευτικού συμβουλίου των πολιτών,⁴ που συσκεπτόταν, αποφάσιζε για τα κοινά και προετοίμαζε τα θέματα προς συζήτηση από την εκκλησία, είχε δηλαδή κυρίως νομοπαρασκευαστικό ρόλο.

Η σημασία των βουλευτηρίων διατηρείται και στους Ελληνιστικούς χρόνους, κατά τη διάρκεια των οποίων –παρά την υπαγωγή των πόλεων σε μεγαλύτερες διοικητικές ενότητες– η συνέλευση των βουλευτών εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό θεσμό της αυτοδιοίκησης της πόλης.⁵ Τα βουλευτήρια εντάσσονται στα μεγαλόπνοα οικοδομικά προγράμματα των ηγεμόνων και αποτελούν μαζί με το θέατρο, την αγορά και το **γυμνάσιο** αναπόσπαστο τμήμα της ζωής κάθε ελληνικής πόλης, ενώ ταυτόχρονα ως αρχιτεκτονήματα αποκτούν μνημειακό χαρακτήρα.

2. Αρχιτεκτονική μορφή και τυπολογική εξέλιξη των βουλευτηρίων

Οι γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά δεδομένα μαρτυρούν την παρουσία 72 συνολικά βουλευτηρίων στον αρχαίο ελληνικό κόσμο.⁶

Με βάση τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και τη γενική τους κάτοψη, τα αρχαία ελληνικά βουλευτήρια κατηγοριοποιούνται στους ακόλουθους αρχιτεκτονικούς τύπους:⁷

α) Επιμήκη οικοδομήματα με αξονική κιονοστοιχία. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα πρωιμότερα παραδείγματα βουλευτηρίων, που χρονολογούνται στα Αρχαϊκά χρόνια και η αρχιτεκτονική τους ακολουθεί τις επιμήκεις φόρμες της ναοδομίας των Γεωμετρικών χρόνων.⁸

β) Βουλευτήρια τετράγωνης ή ορθογώνιας κάτοψης, στο εσωτερικό των οποίων τα έδρανα διατάσσονται σε σχήμα Π, κατά μήκος των τριών πλευρών του οικοδομήματος. Πρόκειται για αρχιτεκτονικό τύπο που πιθανότατα ακολουθεί την παράδοση

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

των υπόστυλων αιθουσών συγκεντρώσεων και που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στη Μικρά Ασία.⁹ Στη συγκεκριμένη κατηγορία με τετράγωνη κάτοψη ανήκουν τα Βουλευτήρια της [Άσσου](#), των [Αιγών](#) και της [Πριήνης](#), ενώ ορθογώνια κάτοψη παρουσιάζουν το βουλευτήριο στο [Νότιον](#), που πιθανότατα αποτελεί ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα, και το Βουλευτήριο στην [Ηράκλεια Λάτμου](#).¹⁰

γ) Βουλευτήρια ορθογώνιας ή τετράγωνης κάτοψης στο εσωτερικό των οποίων τα έδρανα αναπτύσσονται σε καμπύλη (π.χ. Βουλευτήριο της [Τερμησσού](#) και της Αριασσού)¹¹ ή πιο συχνά σε ημικυκλική διάταξη. Στο συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό τύπο, που δημιουργήθηκε στη Μικρά Ασία και στον οποίο ανήκει η πλειονότητα των βουλευτηρίων των Ελληνιστικών χρόνων, συνδυάζονται χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής των υπόστυλων αιθουσών και του [θεάτρου](#). Η σύνδεση της αίθουσας με το [κοίλο](#), το οποίο ανυψώνεται ολόγυρα, προσέδωσε μνημειακό χαρακτήρα στην αρχιτεκτονική των βουλευτηρίων, ενώ ταυτόχρονα μειώθηκαν ή καταργήθηκαν τα εσωτερικά στηρίγματα (π.χ. το [Βουλευτήριο στα Αλάβανδα](#), την Αντίφελλο και την [Ιασό](#) και το [Γεροντικόν στη Νύσα](#)). Η εφαρμογή του ημικυκλικού κοίλου σε ορθογώνιο στεγασμένο οικοδόμημα απαντά για πρώτη φορά στο Βουλευτήριο της Μιλήτου (2ος αι. π.Χ.) και επηρεάζει καθοριστικά την αρχιτεκτονική μορφή των βουλευτηρίων των Ύστερων Ελληνιστικών χρόνων. Λειτουργήσε μάλιστα ως το πρότυπο στο σχεδιασμό των ρωμαϊκών ωδείων.¹²

Γενικότερα, κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους η αρχιτεκτονική των βουλευτηρίων εξελίσσεται και αποκτά μνημειακό χαρακτήρα. Η εξαιρετική κατασκευή τους μπορεί ίσως να συγκριθεί με τη ναοδομία της εποχής τόσο από άποψη μεγέθους όσο και πολυτέλειας. Μέχρι την εμφάνιση των ρωμαϊκών [βασιλικών](#), τα ελληνιστικά βουλευτήρια αποτελούσαν τα μεγαλύτερα στεγαζόμενα κτήρια δημόσιου χαρακτήρα. Η χωρητικότητά τους υπολογίζεται από 200 μέχρι 1.500 άτομα. Όσο αφορά την εξωτερική τους όψη διαμορφώνονταν ως διάφορα οικοδομήματα με επιμελημένο αρχιτεκτονικό διάκοσμο, ενώ παράθυρα τοποθετημένα ψηλά ή φεγγίτες εξασφάλιζαν το φωτισμό του εσωτερικού. Περίστυλοι ανοιχτοί χώροι και [πρόπυλα](#) συμπλήρωναν τις εγκαταστάσεις.¹³

3. Λειτουργίες

Ο ρόλος των βουλευτηρίων ήταν ιδιαίτερα σημαντικός στο δημόσιο βίο της αρχαίας ελληνικής πόλης. Τα βουλευτήρια προορίζονταν κυρίως για πολιτικές συνελεύσεις, ενώ συγχρόνως είχαν και κάποιες δευτερεύουσες λειτουργίες. Στους χώρους τους φυλάσσονταν συχνά επίσημα έγγραφα και κρατικά αρχεία, καθώς και ενεπίγραφες στήλες με ψηφίσματα και σημαντικές αποφάσεις.¹⁴

Επίσης στα βουλευτήρια λατρεύονται συγκεκριμένες θεότητες του ελληνικού πανθέου, που προστάτευαν τις εργασίες της βουλής, όπως ο Ζεός Βουλαίος, η λατρεία του οποίου μαρτυρείται στα Βουλευτήρια της [Μιλήτου](#) και των [Αιγών](#), η Αθηνά Βουλαία, η Εστία Βουλαία, ο Απόλλωνας και η Άρτεμη ως προστάτες του πολιτικού βίου και ο Ποσειδώνας.¹⁵ Βωμοί αφιερωμένοι στην Εστία κατείχαν ιδιαίτερη θέση στον κεντρικό χώρο της αίθουσας, την [ορχήστρα](#), όπως π.χ. στα Βουλευτήρια της Πριήνης, της Ηράκλειας του Λάτμου, της [Κνίδου](#) και της [Τροίας](#) (Ιλιον).

Κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, η απώλεια της πολιτικής αυτονομίας των ελληνικών πόλεων και ο περιορισμός του πολιτικού ρόλου της βουλής ως συμβόλου τοπικής αυτοδιοίκησης επηρεάζουν το λειτουργικό χαρακτήρα των βουλευτηρίων. Τα βουλευτήρια λειτουργούν πλέον και ως ωδεία, που φιλοξενούν θεατρικά, μουσικά δρώμενα και απαγγελίες. Συχνά μάλιστα χρησιμοποιούνται και ως χώροι διδασκαλίας.¹⁶

4. Διάκοσμος

Σχετικά με το διάκοσμο των βουλευτηρίων οι πληροφορίες μας αντλούνται από τις γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους η μνημειακή αρχιτεκτονική των δημόσιων αυτών οικοδομημάτων συνοδευόταν από ανάλογη διακόσμηση. Οι εσωτερικοί τοίχοι επενδύονταν με μάρμαρα και κοσμούσαν με ζωγραφικές συνθέσεις. Αγάλματα θεών, σημαντικών προσωπικοτήτων των πόλεων και κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους προσωποποιήσεις του δήμου

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

και της δημοκρατίας, καθώς και πορτρέτα επιφανών πολιτών, συμπλήρωναν τον εσωτερικό διάκοσμο.¹⁷

5. Βουλευτήρια-ωδεία

Κατά το α' μισό του 1ου αι. π.Χ. (γύρω στο 80 π.Χ.) κάνουν την εμφάνισή τους τα **ωδεία**, στεγασμένα θεατρικά οικοδομήματα, που γνωρίζουν μεγάλη ακμή στους Ρωμαϊκούς χρόνους, διαθέτουν κοίλο, **σκηνή** και ορχήστρα και προορίζονται για θεατρικές και μουσικές παραστάσεις. Κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας το ρωμαϊκό ωδείο συνδυάζεται με το ελληνικό βουλευτήριο, τόσο τυπολογικά όσο και λειτουργικά. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των ωδείων ακολουθεί και εξελίσσει τη μορφή του υστεροελληνιστικού βουλευτηρίου· συχνά μάλιστα η μόνη διαφοροποίηση ανάμεσα στους δύο οικοδομικούς τύπους είναι ότι τα ωδεία διέθεταν σκηνικό οικοδόμημα. Για το λόγο αυτό οι μελετητές κάνουν λόγο για έναν «κοινό» οικοδομικό τύπο, βουλευτήριο-ωδείο, που αναπτύσσεται στη Μικρά Ασία γύρω στο 2ο αι. μ.Χ., με σκοπό να ανταποκριθεί στις κοινωνικές απαιτήσεις της εποχής. Ο συνδυασμός αυτός επιτυγχάνεται είτε με την ανέγερση οικοδομημάτων διττής χρήσης, που αποτελούν συγχρόνως χώρους λήψης αποφάσεων για την πόλη και χώρους εκλεπτυσμένων διασκεδάσεων, όπως π.χ. το Βουλευτήριο-ωδείο στην [Εφεσο](#) και την [Αφροδισιάδα](#), είτε με τη μετασκευή των παλαιότερων βουλευτηρίων σε ωδεία με την προσθήκη σκηνης, όπως π.χ. το Βουλευτήριο της Μιλήτου και το Γεροντικόν της Νύσας.¹⁸

6. Βουλευτήρια Μικράς Ασίας

Η συμβολή των παραδειγμάτων από τη Μικρά Ασία στη μελέτη της αρχιτεκτονικής των αρχαίων ελληνικών βουλευτηρίων και την αποσαφήνιση του λειτουργικού τους χαρακτήρα είναι ανεκτίμητη. Τα σωζόμενα οικοδομικά λείψανα βουλευτηρίων χρονολογούνται στους Ελληνιστικούς χρόνους και κατηγοριοποιούνται στους τύπους (β, γ), που παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Ένα από τα σημαντικότερα βουλευτήρια είναι το [Βουλευτήριο της Πριήνης](#), που χρονολογείται στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ.¹⁹ Αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το βουλευτήριο της Άσσου, που όριζε το βορειοανατολικό τμήμα της [Αγοράς](#) της πόλης. Χρονολογείται το α' μισό του 2ου αι. π.Χ. και τυπολογικά ακολουθεί την αρχιτεκτονική παράδοση των βουλευτηρίων των Κλασικών χρόνων. Αποτελείται από μια τετράγωνη αίθουσα συνεδριάσεων με κιονοστοιχία στην πρόσοψη. Στο εσωτερικό υπήρχαν 4 κίονες για τη στήριξη της στέγης, ενώ κατά μήκος των τριών κλειστών με τοίχο πλευρών τοποθετούνταν ξύλινα καθίσματα σε αμφιθεατρική διάταξη.²⁰ Παρόμοιας μορφολογίας είναι και το Βουλευτήριο των Αιγών, που χρονολογείται τον 1ο αι. μ.Χ. και βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της [Αγοράς](#). Πρόκειται για υπόστυλη τετράγωνη αίθουσα, με σειρά κίωνων ή πεσσών στην πρόσοψη. Στο εσωτερικό, κατά μήκος των τοίχων αναπτύσσονταν αμφιθεατρικά σειρές λίθινων εδωλίων, ενώ τέσσερις **πεσσοί** σε κανονική διάταξη στήριζαν τη στέγη του οικοδομήματος. Σήμερα σώζονται κατάλοιπα της θεμελίωσης των λίθινων καθισμάτων και του θριγκού, ενώ επιγραφή από το επιστύλιο μαρτυρά τη λατρεία του Διός Βουλαίου, της Εστίας Βουλαίας και του Δήμου.²¹

Το Βουλευτήριο στο Νότιον χρονολογείται στο 3ο ή 2ο αι. π.Χ. και βρίσκεται στα ανατολικά της Αγοράς της πόλης. Πρόκειται για ορθογώνιο οικοδόμημα, στο εσωτερικό του οποίου αναπτύσσονταν αμφιθεατρικά, σε κάτοψη σχήματος Π, τέσσερις σειρές λίθινων καθισμάτων. Μια εσωτερική κιονοστοιχία πίσω από την υψηλότερη σειρά εδωλίων προοριζόταν για τη στήριξη της στέγης.²² Παρόμοιο σχέδιο έχει και το [Βουλευτήριο της Ηράκλειας του Λάτιμου](#) (2ος αι. π.Χ.).²³

Η μελέτη της αρχιτεκτονικής του Βουλευτηρίου στην Αρριασό (ή Κρητόπολι) της [Πισιδίας](#) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω των ομοιοτήτων που παρατηρούνται ως προς την κάτοψη και τη μορφολογία του με το Ωδείο του Αγρίππα στην Αθήνα. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτήριο, το οποίο χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ. Αποτελείται από μια τετράγωνη αίθουσα συνελεύσεων, όπου τα λίθινα εδώλια αναπτύσσονται σε καμπύλη διάταξη, και από έναν επιμήκη προθάλαμο, που επικοινωνούσε με την κύρια αίθουσα μέσω τριών θυραίων ανοιγμάτων.²⁴ Τον ίδιο περίπου αρχιτεκτονικό σχεδιασμό ακολουθεί και το Βουλευτήριο της Τερμησού, που χρονολογείται το 2ο αι. π.Χ. και βρισκόταν στη νότια πλευρά της Αγοράς της πόλης. Ήταν ένα τετράγωνο οικοδόμημα χωρίς εσωτερικά στηρίγματα. Εξωτερικά διαμορφωνόταν ως διώροφο οικοδόμημα με πλούσιο αρχιτεκτονικό διάκοσμο, ενώ παράθυρα ανοίγονταν ψηλά στους τοίχους.²⁵

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

Το λαμπρότερο παράδειγμα όμως βουλευτηρίου του αρχαίου κόσμου θεωρείται το [Βουλευτήριο της Μιλήτου](#) (174-164 π.Χ.),²⁶ ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός του οποίου αποτέλεσε πρότυπο στην ανέγερση των υστεροελληνιστικών βουλευτηρίων στη Μικρά Ασία, όπως τα Βουλευτήρια στην [Τέω](#) της Ιωνίας (2ος αι. π.Χ.), στα [Αλάβανδα](#) (2ος αι. π.Χ.) της Καρίας, στην Αντίφελλο²⁷ της Λυκίας (1ος αι. π.Χ.). Επηρεασμένο από την αρχιτεκτονική του Βουλευτηρίου της Μιλήτου είναι και εκείνο της Ιασού της Καρίας, το οποίο σήμερα σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Βρισκόταν στη νότια πλευρά της Αγοράς. Αποτελείται από μια ορθογώνια αίθουσα συνεδριάσεων, στο εσωτερικό της οποίας εγγράφεται ημικυκλικό κοίλο, το οποίο χωριζόταν σε τρεις κερκίδες από δύο κλιμακοστάσια. Δύο ακόμη κλίμακες ανόδου υπήρχαν στα άκρα του κοίλου. Οι είσοδοι της αίθουσας βρίσκονταν στις δύο άκρες της βόρειας πλευράς, ενώ ανάμεσά τους υπήρχε η σκηνή, που έφερε πλούσια αρχιτεκτονική και γλυπτική διακόσμηση στην πρόσοψη, με ναΐσκους (*aediculae*) και πεσσούς. Χρονολογικά διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις του κτηρίου, που τοποθετούνται η πρώτη στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. και η δεύτερη στους Αυτοκρατορικούς χρόνους.²⁸

Αρχιτεκτονικά λείψανα βουλευτηρίων έχουν βρεθεί και σε άλλες πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως στην [Άσπενδο](#) (2ος αι. π.Χ.),²⁹ στη [Σαγαλασσό](#) (2ος αι. π.Χ.),³⁰ στη [Νύσα](#), στην Κνίδα (1ος αι. π.Χ.)³¹ και στην Τροία (1ος αι. μ.Χ.),³² ενώ οι γραπτές πηγές μαρτυρούν την παρουσία Βουλευτηρίων στη [Μαγνησία του Μαιάνδρου](#),³³ στην [Αντιόχεια](#) του Ορόντη, στην [Αλικαρνασσό](#), στην [Ηράκλεια του Πόντου](#), στην [Κύζικο](#), στην [Πέργαμο](#), στη [Χαλκηδόνα](#) και στα [Πίναρα](#).³⁴

---

1. Το 1941 δημοσιεύτηκε από το F. Kirschen η πρώτη επιστημονική έρευνα για τα αρχαία βουλευτήρια, ενώ το 1943 ακολούθησε μία ακόμα μελέτη για τα βουλευτήρια από το W. McDonald. Καθοριστική όμως ως προς την έρευνα του θέματος υπήρξε η συμβολή του έργου της Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990). Αναλυτικά για τη συμβολή και την αποτίμηση των μέχρι σήμερα επιστημονικών μελετών βλ. Geisz, D., ό.π., σελ. III-VI.

2. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο λειτουργικός διαχωρισμός των εγκαταστάσεων δεν υπήρξε απόλυτος, καθώς στα θέατρα λάμβαναν χώρα λατρευτικές εκδηλώσεις και θεατρικές παραστάσεις, όπως και οι συναθροίσεις των πολιτών: βλ. Hansen, M.H. – Fischer-Hansen, T., “Monumental political architecture in archaic and classical Greek Poleis”, στο Whitehead, D. (επιμ.), *From Political Architecture to Stephanus Byzantius* (Historia Einzelschriften 87, Stuttgart 1994), σελ. 24, 44-45, 48-53· *Brill’s New Pauly* 2, στήλη 174, βλ. λ. “Assembly buildings” (C. Höcker).

3. Όσον αφορά τα εκκλησιαστήρια δεν αναπτύχθηκε συγκεκριμένος αρχιτεκτονικός τύπος. Εκκλησιαστήρια μαρτυρούνται σε ελάχιστες ελληνικές πόλεις. Στη Μικρά Ασία το μοναδικό παράδειγμα βρισκόταν στις Τράλλεις και αναφέρεται από το Βιτρούβιο (Vitruvius 7.5.5). Αναλυτικά για τα εκκλησιαστήρια βλ. *Brill’s New Pauly* 2, στήλη 174-178, βλ. λ. “Assembly buildings” (C. Höcker)· Hansen, M.H. – Fischer-Hansen, T., “Monumental political architecture in archaic and classical Greek Poleis”, στο Whitehead, D. (επιμ.), *From Political Architecture to Stephanus Byzantius* (Historia Einzelschriften 87) (Stuttgart 1994), σελ. 53-76. Για τη χρήση της αγοράς και του θεάτρου ως χώρου συνάθροισης των πολιτών βλ. Hansen, M.H. – Fischer-Hansen, T., “Monumental Political Architecture in Archaic and Classical Poleis”, στο Whitehead, D. (επιμ.), *From Political Architecture to Stephanus Byzantius* (Historia Einzelschriften 87, Stuttgart 1994), σελ. 44-53.

4. Για τη βουλή βλ. *Brill’s New Pauly* 2, στήλη 740-742, βλ. λ. “Boule” (P.J. Rhodes).

5. Βλ. Müller, H., “Bemerkungen zu Funktion und Bedeutung des Rats in den hellenistischen Städten”, στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 41-54.

6. Βλ. Hansen, M.H. – Fischer-Hansen, T., “Monumental political architecture in archaic and classical Greek Poleis”, στο Whitehead, D. (επιμ.), *From Political Architecture to Stephanus Byzantius* (Historia Einzelschriften 87, Stuttgart 1994), σελ. 37-41, όπου απαριθμούνται τα αρχαία ελληνικά βουλευτήρια με στοιχεία που αντλούνται από γραπτές πηγές και αρχαιολογικά δεδομένα.

7. Οι γνώσεις μας για την αρχιτεκτονική των αρχαίων ελληνικών βουλευτηρίων προέρχονται κυρίως από τα σωζόμενα οικοδομικά λείψανα. Η κατηγοριοποίησή τους έγινε από την Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), κεφ. III, σελ. 53-152. Προβλ. επίσης Meinel, R., *Das Odeion. Untersuchung an überdachten antiken Theatergebäuden* (Frankfurt

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

am Main 1979), σελ. 159-187· Lauter, W., *Die Architektur des Hellenismus* (1986), σελ. 164· Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 29-40.

8. Για τους πρώτους αρχιτεκτονικούς τύπους των βουλευτηρίων βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 58-72.

9. Σύμφωνα με τους μελετητές, ο τύπος αυτός αναπτύσσεται με πρότυπο τις υπόστυλες αίθουσες της Αττικής, όπως το Τελεστήριο της Ελευσίνας ή το Ωδείο του Περικλή, που επίσης χρησιμοποιούν ως χώροι συγκέντρωσης. Βλ. Müller, W. – Wiener, H., *Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα*, Δούνα, Μ. (μτφρ.) (Θεσσαλονίκη 1995), σελ. 174· Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 74-89.

10. Βλ. Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 32. Αντίθετα, η Geisz διακρίνει τα βουλευτήρια αυτού του συγκεκριμένου τύπου, με βάση τη γενική τους κάτοψη, σε δύο επιμέρους κατηγορίες: σε εκείνα με την τετράγωνη κάτοψη, βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 72-106, και σε εκείνα με την ορθογώνια κάτοψη. Βλ. Geisz, D., ό.π., σελ. 106-111.

11. Η Geisz κατατάσσει τα βουλευτήρια αυτά σε ξεχωριστή κατηγορία, βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 135-139.

12. Lauter, W., *Die Architektur des Hellenismus* (Darmstadt 1986), σελ. 164· Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 129-147· Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 32.

13. Ημικίονες ή παραστάδες διαχωρίζαν την επιφάνεια των τοίχων της ανωδομής και επηρέαζαν το αισθητικό αποτέλεσμα του οικοδομήματος. Ανάλογες μορφολογικές λεπτομέρειες παρατηρούνται στα Βουλευτήρια της Μιλήτου, της Ηράκλειας του Λάτμου, της Τερμησσού, της Σαγαλασσού και των Αλάβανδων. Lauter, W., *Die Architektur des Hellenismus* (Darmstadt 1986), σελ. 165· Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 200-203· Tuchelt, H., "Buleuterion und Ara Augusti. Bemerkungen zur Rathausanlage von Milet", *IstMitt* 25 (1975), σελ. 109-114· Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 34.

14. Mc Donald, W.A., *The political Meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 155-165· Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 205.

15. Συχνά σε κάθε βουλευτήριο λατρεύονταν δύο ή περισσότερες θεότητες. Στην πλειονότητά τους λατρευόταν ο Ζεός Βουλαίος, συχνά μαζί με την Αθηνά Βουλαία. Στο Βουλευτήριο των Αιγών λατρευόταν ο Ζεός Βουλαίος, μαζί με την Εστία Βουλαία και το Δήμο, ενώ στο Βουλευτήριο της Μιλήτου ο Απόλλων Διδυμαίος μαζί με την Εστία Βουλαία και το Δήμο.

16. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 204-213· Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M., – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 35-36.

17. Το Βουλευτήριο της Κυζίκου κοσμούσε το χάλκινο άγαλμα κάποιου Διοκλή, ενώ προσωποποίηση της Δημοκρατίας κοσμούσε το Βουλευτήριο της Περγάμου. Βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 196-199, 212-213.

18. Αναλυτικά για το θέμα βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. III, 163-174, 201-205· Meinel, R., *Das Odeion. Untersuchung an überdachten antiken Theatergebäuden* (Frankfurt am Main 1979), σελ. 314-327.

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

19. Η ταύτιση του οικοδομήματος με εκκλησιαστήριο έχει αμφισβητηθεί και χαρακτηρίζεται βουλευτήριο στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Βλ. Hansen, M.H. – Fischer-Hansen, T., “Monumental Political Architecture in Archaic and Classical Poleis”, στο Whitehead, D. (επιμ.), *From Political Architecture to Stephanus Byzantium* (Historia Einzelschriften 87, Stuttgart 1994), σελ. 72· Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 346-347· Kockel, V., “Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext”, στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 33-34· Rumscheid, F., *Priene. A Guide to the “Pompeii of Asia Minor”* (1998), σελ. 46-59.
20. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 100, 307-308· Mc Donald, W.A., *The political meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 168-170· Krischen, F., *Antike Rathäuser* (Berlin 1941), σελ. 19-21.
21. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 100, 301· Mc Donald, W.A., *The political meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 166-167· Kockel, V., “Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext”, στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 31, σημ. 14.
22. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 106, 338· Mc Donald, W.A., *The political Meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 217-219· Kockel, V., “Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext”, στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 32, σημ. 20.
23. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 109, 322· Krischen, F., *Antike Rathäuser* (Berlin 1941), σελ. 22-33· Mc Donald, W.A., *The political meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 192-197.
24. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 327-328· Krischen, F., *Antike Rathäuser* (Berlin 1941), σελ. 16-18· Kockel, V., “Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext”, στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 32, σημ. 24.
25. Krischen, F., *Antike Rathäuser* (Berlin 1941), σελ. 16-18· Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 135, 353-354.
26. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 144-147, 335-336· Knackfuss, H., *Das Rathaus von Milet* (Milet 1.2, Berlin 1908)· Kleiner, G., *Die Ruinen von Milet* (Berlin 1968), σελ. 77-88· Krischen, F., *Antike Rathäuser* (Berlin 1941), σελ. 7-12· Tuchelt, H., “Buleuterion und Ara Augusti. Bemerkungen zur Rathausanlage von Milet”, *IstMitt* 25 (1975), σελ. 91-140· Mc Donald, W.A., *The political meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 211-217· Lawrence, A.W., *Greek Architecture* (New Haven – London 1996), σελ. 203· Lauter, W., *Die Architektur des Hellenismus* (Darmstadt 1986), σελ. 164-165· Kockel, V., “Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext”, στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 31.
27. Για το Βουλευτήριο στην Τέω βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 147, 353. Για το Βουλευτήριο στα Αλάβανδα βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 147, 303-304. Για το Βουλευτήριο στην Αντίπελλο βλ. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 147, 304-306.
28. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 147, 323-324. Για το Βουλευτήριο της Ιασού βλ. επίσης Johannowsky, W., “Osservazioni sul bouleuterion di Iasos”, *Ostraka* 3 (1994), σελ. 451-454· Bonifacio, R., “Su un rilievo con scena di banchetto dal bouleuterion di Iasos”, *Ostraka* 3 (1994), σελ. 455-465.
29. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 307.
30. Βλ. Waelkens, M., “Die Neuen Forschungen (1985-1989) und die Belgischen Ausgrabungen (1990-1991) in Sagalassos”, στο Schwertheim, E. (επιμ.), *Forschungen in Pisidien* (Asia Minor Studien 6, Bonn 1992), σελ. 50· Vandeput, L., *The Architectural Decoration in Roman*

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

Asia Minor. Sagalassos: A case study (Leuven 1997), σελ. 15-16.

31. Geisz, D., *Das antike Rathaus: das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (Wien 1990), σελ. 326. Βρίσκεται εκτός της πόλης και η λειτουργία του ως βουλευτηρίου έχει αμφισβητηθεί. Βλ. Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 36.

32. Mc Donald, W.A., *The political meeting places of Greeks* (Baltimore 1943), σελ. 248-249· Rose, C.B., "The 1998 Post-Bronze Age Excavations at Troia", *Studia Troica* 9 (1999), σελ. 46-49.

33. Το Βουλευτήριο στη Μαγνησία του Μαϊάνδρου βρισκόταν στην Αγορά της πόλης. Αν και ο χώρος έχει ανασκαφεί δεν έχει βρεθεί κάποιο οικοδόμημα που να μπορεί να ταυτιστεί με βουλευτήριο. Για το λόγο αυτό έχει υποστηριχθεί ότι πιθανόν να αποτελεί το Βουλευτήριο της Μαγνησίας έναν αρχαιολογικά μη αναγνωρίσιμο οικοδομικό τύπο, που δε διαθέτει τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των βουλευτηρίων. Βλ. Kockel, V., "Bouleuteria Architectonische Form und urbanistischer Kontext", στο Wörrle, M. – Zanker, P. (επιμ.), *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993 (München 1995), σελ. 35, σημ. 44.

34. Για τα βουλευτήρια που αναφέρονται στη γραπτές πηγές βλ. Hansen, M.H. – Fischer-Hansen, T., "Monumental Political Architecture in Archaic and Classical Poleis", στο Whitehead, D. (επιμ.), *From Political Architecture to Stephanus Byzantius* (Historia Einzelschriften 87, Stuttgart 1994), σελ. 37-41.

Bibliography :

	Geisz D. , <i>Das antike Rathaus. Das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia</i> , VWGÖ, Wien 1990
	Krischen F. , <i>Antike Rathäuser</i> , Berlin 1941
	Kockel V. , "Bouleuteria. Architektonische Form und urbanistischer Kontext", Wörrle, M. – Zanker, P. (ed.) , <i>Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus: Kolloquium, München, 24. bis 26. Juni 1993</i> , München 1995, 29-40
	Hansen M.H., Fischer-Hansen T. , "Monumental political architecture in archaic and classical Greek Poleis: Evidence and historical significance", Whitehead, D. (επιμ.), <i>From Political Architecture to Stephanus Byzantius: Sources for the Ancient Greek Polis</i> , Stuttgart 1994, 23-90
	Meinel R. , <i>Das Odeion. Untersuchung an überdachten antiken Theatergebäuden</i> , Frankfurt am Main 1979
	Mc Donald W.A. , <i>The political Meeting places of Greeks</i> , Baltimore 1943
	Höcker C. , "Assembly buildings", <i>Brill's New Pauly</i> 2, Leiden, Boston 2003, 174-178

Webliography :

Βουλευτήριο: Φυτώριο ενός Θεσμού
<http://www.fhw.gr/projects/bouleuterion/gr/>

Glossary :

Βουλευτήρια στη Μ. Ασία

	βασιλική, η
Σημαντικός τύπος δημόσιου κτηρίου της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής που χρησίμευε ως δικαστική αίθουσα και χώρος εμπορικών συναλλαγών και χρηματιστηριακών πράξεων ή απλώς ως τόπος δημόσιων συγκεντρώσεων και ακροάσεων. Στα χριστιανικά χρόνια χρησιμοποιήθηκε ως τόπος λατρείας και μετεξελίχθηκε σε ναό, ο δε τύπος των ναών που ονομάζονται βασιλικές είναι λιτές δρομικές, δηλαδή επιμήκεις, δομές.	
	βουλευτήριο, το
Δημόσιο θεατροειδές κλειστό οικοδόμημα στο οποίο συνεδρίαζαν τα συλλογικά όργανα της πόλης, όπως η εκκλησία του δήμου, η βουλή των πρυτάνεων, των δικαστών και των αρχόντων.	
	γυμνάσιο, το
Δημόσιο οικοδόμημα το οποίο αποτελούνταν από μεγάλη εσωτερική υπαίθρια αυλή, όπου γίνονταν γυμναστικές και αθλητικές ασκήσεις. Θεωρούνταν, όπως και οι παλαίστρες, ιερός χώρος, όπου λατρεύονταν ο Ηρακλής και ο Ερμής. Σε μεταγενέστερη περίοδο συνδυαζόταν με τα δημόσια λουτρά.	
	εκκλησιαστήριο, το
Δημόσιο οικοδόμημα που χρησίμευε για συνελεύσεις.	
	κοίλο, το (cavea)
Το ομόκεντρο, συνήθως ημικυκλικό, πρανάς του αρχαίου θεάτρου, όπου κάθονται οι θεατές.	
	ορχήστρα, η
Χώρος ανάμεσα στη σκηνή και το κοίλο του αρχαίου θεάτρου, όπου διεξάγονται τα θεατρικά δρώμενα. Είναι συνήθως ημικυκλικού σχήματος και σπανιότερα κυκλικού.	
	πεσσός, ο
Στύλος τετράγωνης ή ορθογώνιας διατομής που λειτουργεί ως στήριγμα. Ο πεσσός είναι ελεύθερο αρχιτεκτονικό στοιχείο (μη εφαπτόμενο σε τοίχο) και συνήθως χτιστό.	
	πρόπυλο, το
Μνημειακή αρχιτεκτονική διαμόρφωση στην είσοδο ενός ιερού ή ενός οικοδομικού συγκροτήματος.	
	σκηνή, η (scaena)
Αρχικά το μέρος όπου έπαιζαν οι ηθοποιοί. Αργότερα αποτέλεσε το μόνιμο κτίσμα που έκλεινε τη μία πλευρά του θεάτρου και διέθετε βοηθητικούς χώρους για την προετοιμασία των ηθοποιών και τη φύλαξη των μηχανημάτων.	
	ωδείο, το
Δημόσιο οικοδόμημα παρεμφερές προς το θέατρο, αλλά στεγασμένο και μικρότερων διαστάσεων, που χρησίμευε για μουσικούς αγώνες.	